

Recensies

The Struggle to Understand Isaiah as Christian Scripture, B.S. Childs, *Eerdmans Grand Rapids 2004, xii+332 blz., \$ 35.00*

'Elke ketter heeft zijn letter, iedereen legt de Bijbel op zijn eigen manier uit. Niemand heeft de waarheid in pacht, de een ziet het zus, de ander zo.' Dit is herkenbare taal voor een moderne bijbellezer. Er is niet veel meer over van de zekerheid waarmee men vroeger een bepaalde tekstinterpretatie als de enig ware voor vast en bindend kon verklaren. Hoe langer hoe meer zijn we er immers van overtuigd geraakt dat historische en culturele omstandigheden de exegese sterk beïnvloeden, nog afgezien van allerlei persoonlijke factoren. En toont de geschiedenis van de bijbeluitleg niet een zo bont palet van meningen over bijkans elke bijbeltekst, dat je de moed in de schoenen zinkt? Eigenlijk begint dat al in de Bijbel zelf. De manier waarop het Nieuwe Testament het Oude Testament citeert, brengt ons geregeld in verwarring: klopt dat wel? Bovendien gebruiken de nieuwtestamentische auteurs vaak de Septuaginta, die nogal eens afwijkt van de Hebreeuwse tekst - hoe zit dat? De ene vraag stapelt zich op de andere, als je daarna luistert naar de uitleg die de bijbelgeleerden de eeuwen door gegeven hebben. Wat een variatie, wat een tegenstellingen, wat een moeite soms. Het lijkt warempel wel of postmoderne profeten gelijk hebben, als ze stellen dat er niet één waarheid is, en dat het aankomt op 'creatieve imaginatie' in de omgang met de Bijbel. Wat blijft er nog over van de oude belijdenis, dat de Bijbel wezenlijk het Woord van God is, die hierin en hiermee spreekt tot mensen, het Woord dat zélf grip krijgt op mensenlevens, en zo zichzelf een weg baant? Het zijn deze vragen, die de bekende Amerikaanse oudtestamenticus Brevard Childs ertoe hebben bewogen dit boek te schrijven. In de voorbereiding van zijn

Jesaja-commentaar (verschenen in 2000) moest hij noodgedwongen allerlei hermeneutische vragen laten liggen, die hij in dit boek in breder verband wél kan behandelen. Weinigen zijn daartoe zo goed voorgesorteerd als Childs. Als Sterling professor emeritus of Divinity, Yale Divinity School, heeft hij een indrukwekkend oeuvre op zijn naam staan, waaronder een oudtestamentische theologie (1984), een inleiding op het Oude Testament (1979) en op het Nieuwe Testament (1984), en een bijbelse theologie (1992). We kunnen hem rustig een van de meest invloedrijke oudtestamentici van onze dagen noemen. De titel van dit nieuwe werk, in zekere zin een rijpe vrucht, is veelzeggend: *The Struggle to Understand Isaiah as Christian Scripture*. De inzet is de vraag of we ons maar moeten neerleggen bij een hermeneutisch en exegetisch veelstromenland, of dat we toch mogen spreken van zoiets als een 'christelijke exegese', en wat de parameters daarvoor moeten/kunnen zijn. Is de overtuiging dat we in de Bijbel met gezaghebbende Schrift van doen hebben een lege huls, of niet? De geschiedenis van de hermeneutiek moet hierop het antwoord geven. Ik acht het een vondst om dan, zoals Childs het aanpakt, de hoofdmomenten van de geschiedenis, vanaf Justinus Martyr tot en met Walter Brueggemann, langs te lopen aan de hand van de behandeling van één specifiek bijbelboek. Zeker Jesaja is hiervoor geschikt: Dit boek, ooit het vijfde evangelie genoemd, wordt immers talloze malen in het Nieuwe Testament geciteerd, en door vele auteurs de eeuwen door bestudeerd en uitgelegd. Van iedere door hem behandelde persoon geeft Childs eerst een korte biografische schets, toegespitst op diens theologie en hermeneuse in hoofdlijn. Daarna bespreekt hij de betreffende Jesaja-commentaar (of -tractaat, etc.). Het voordeel van deze aanpak is allereerst dat Childs' boek niet een duplicaat vormt van wat op

dit terrein reeds voorhanden is, zoals de vier delen *Epochen der Bibelauslegung* van H. Graf Reventlow (1999-2001), of de serie van M. Sæbø (ed.), *Hebrew Bible / Old Testament: The History of Its Interpretation* (1996; 2000). Vervolgens wordt de lezer behoeft voor abstraherende uiteenzettingen; uit de Jesaja-exegese blijkt immers hoe de hermeneutische inzichten van de betreffende auteur in de uitleg concreet functioneren. Geregeld kan Childs op deze wijze ook nieuw licht werpen op gangbare interpretaties. Bovendien vergemakkelijkt de concentratie op de Jesaja-uitleg een vergelijking van hermeneutische modellen door de eeuwen heen. Door deze aanpak en opzet heeft het boek tegelijk echter ook iets kwetsbaars. Childs moest zich wat de geschiedenis betreft beperken tot figuren die een Jesaja-commentaar hebben geschreven, waardoor anderen onbesproken blijven - wat niet altijd zo bevredigend is. De historische achtergrondinformatie moest beperkt blijven; soms had ik de neiging om even de studie van De Knijff, *Sleutel en slot*.

Beknopte geschiedenis van de Bijbelse hermeneutiek erbij te pakken, vanwege de filosofische positionering van bepaalde hermeneutische inzichten. Hier staat tegenover dat Childs bij elke besproken figuur een uitvoerige literatuurlijst toevoegt, met vermelding van zowel primaire als secundaire bronnen. Daarin miste ik wel eens wat, bijvoorbeeld bij de bespreking van Calvin het standaardwerk van W. van 't Spijker, *Calvin: Biographie und Theologie*, Göttingen 2001.

Na het eerste hoofdstuk over de vroege receptie van het Oude Testament in de Septuaginta en in het Nieuwe Testament, passeren achtereenvolgens de revue: de patres (o.a. Irenaeus, Origenes, Hiëronymus, Cyrillus), de middeleeuwen (Thomas van Aquino en Nicolaas van Lyra), de Reformatie (Luther en Calvin). In twee hoofdstukken worden resp. de 17^e-18^e eeuw besproken (met o.a. drie Nederlanders (!): Hugo de Groot, Coccejus en Vitringa) en de 19^e-vroege 20^e eeuw (met o.a. de heilshistorische school van Von Hofmann, en Franz Delitzsch). Opvallend is dat het grootste deel van de

20^e eeuw zelf, waarin het bijbelonderzoek toch een hoge vlucht heeft genomen, niet aan bod komt. Jammer, want er is nogal verschil tussen een Jesaja-kommentaar van Wildberger (BKAT), van Watts (WBC) of van Beuken (POT/HCOT). Childs maakt een snelle sprong van het begin van de 20^e eeuw (Driver, Skinner, Smith) naar de huidige tijd met de postmoderne insteek, waarbij hij uitvoerig stilstaat bij Brueggemann. Het geheel wordt afgesloten met een concluderend hoofdstuk, waarin Childs de oogst van zijn tocht door de geschiedenis opmaakt.

Het is een informatief reisverslag geworden, waarin we ook figuren tegenkomen die in dit soort studies doorgaans wat minder in beeld komen, bijv. Cyrillus Alexandrinus, Vitringa, Lowth, Calmet, Knabenbauer, e.a. De portretten die Childs neerzet zijn pakkend en wat mij betreft veelal overtuigend. Boeiend ook om geregeld dezelfde tekstgedeelten tegen te komen die de exegeten moeite hebben gegeven, zoals Jesaja 7 (Immanuëlprofetie) of Jesaja 53 (de lijdende Knecht des Heren). Childs probeert maximaal recht te doen aan de eigen intenties van de uitleggers, en heeft nogal eens positieve waardering waar die in andere studies ontbreekt, o.a. voor Justinus Martyr, Eusebius, Cyrillus, etc. Te wijzen is ook op fraaie passages als die waarin overeenkomst en verschil tussen Von Hofmann en Delitzsch worden geschetst, of tussen Theodoretus en Von Rad. Gaandeweg tekent zich een helder beeld af. Zeker, er is een geweldige variatie in de benadering en uitleg van de Bijbel de eeuwen door. Dat kan ook nauwelijks anders, waar de tijdsomstandigheden en de cultuurwisselingen hun impact hebben op mens en samenleving, kerk en theologie. Tegelijk ziet Childs bepaalde constanten in de geschiedenis van de exegese, die samen als het ware de familietrekken vormen die de uitleggers bij alle verschil van mening gemeen hebben, en samenbinden. Deze 'family resemblance' is niet in een scherpe definitie te vatten, maar licht op in een zestal punten. Een eerste punt is de theologische erkenning van het gezag van de Schriften: God is de auteur van de

Bijbel. Natuurlijk wordt dit verder weer in grote variatie nader ingevuld, maar tot aan de periode van rondom de Verlichting met haar articulatie van het filosofisch rationalisme, werd de vooronderstelling van het goddelijk gezag van de Bijbel niet echt van vraagtekens voorzien. Een tweede punt is de erkenning dat de Schrift zowel een letterlijke als een geestelijke dimensie heeft. Dit in tegenstelling tot de situatie in onze dagen, waarin een gemiddelde exegeet zich het liefst beperkt tot het maken van literaire en historische observaties, en meent dat het niet wetenschappelijk is om door te vragen naar de geestelijke bedoeling van de tekst. Een derde element is de overtuiging dat de christelijke Bijbel bestaat uit zowel het Oude als het Nieuwe Testament, hoewel over de precieze relatie tussen beide delen heel wat verschillende meningen ten beste zijn gegeven (OT in de marge, wet-evangelie / letter-geest, heilshistorie, belofte-ervulling, etc.). Een vierde element ligt in de verwerking van het besef dat we in de Bijbel zowel met een goddelijke als een menselijke stem te maken hebben - hoezeer over de relatie daartussen ook weer verschillend wordt gedacht (zie bijv. de accommodatietheorie van Calvijn). Een bijzonder probleem hierbij wordt natuurlijk gevormd door het gegeven dat wij niet over de *autographa* (de originele bijbelteksten) beschikken, en er onmiskenbaar soms flinke verschillen zijn tussen de Hebreeuwse tekst en de Septuaginta (die door het NT gebruikt wordt). Het vijfde punt van overeenkomst ziet Childs in het zoeken naar de christologische inhoud van de Bijbel, waarbij de Schrift in haar huidige canonieke vorm als een *regula fidei* functioneert. Een zesde en laatste element wordt duidelijk wanneer men door de eeuwen heen de aandacht voor en het debat over de aard van de (bijbelse) geschiedenis ziet. Hoe is de relatie tussen Gods grote daden die plaatsvonden in deze wereld en aan deze mensheid, met de empirische geschiedenis? Wanneer men al deze elementen samen neemt, is de conclusie gerechtvaardigd dat uiteindelijk niet allerlei culturele invloeden (historisch, sociologisch, filoso-

fisch) de definitief sturende factoren zijn in het Schriftverstaan van de kerk, maar dat temidden van de enorme variatie ter-dege gesproken kan worden van een 'christelijke exegese', die een adequaat antwoord vormt op de eigen zeggingskracht en aanspraken van de Bijbel zelf. Met veel sympathie schrijft Childs over het pre-kritisch bijbelonderzoek van alle eeuwen, terwijl hij soms niet mals is in zijn kritiek op de koerswijziging van het moderne onderzoek sinds de tijd van de Verlichting. En Childs weet waarover hij schrijft, hij heeft zelf jarenlang van nabij kennis genomen van de historisch-kritische theologiebeoefening in Duitsland (hij studeerde bij o.a. Eichrodt, Baumgartner en Von Rad). Hij veegt de vloer aan met de 'wetenschappelijke' claim van rationele autonomie en de wens om een 'objectieve lezing' van de Bijbel te ontwikkelen die geheel onafhankelijk is van de christelijke traditie. Moderne kritiek op de zogenaamd naïeve tekstinterpretatie van de patres en de reformatoren karakteriseert Childs als arrogant én kortzichtig: men verstaat eenvoudigweg niet of nauwelijks waar het de groten aller tijden om ging, in hun omgang met de Bijbel. Wat zij deden, was niet - zoals het verwijt vaak luidt - een opleggen van dogmatische systemen aan de tekst. Bovenal vraagt exegese principieel om de context van gelovige receptie - vandaar ook dat in de liturgie de zin van de tekst soms beter verstaan wordt dan in de academie. In dit verband valt ook op Childs' positieve spreken over de allegorese, althans: allegorese in de breedste zin van het woord, die wil zoeken naar diepere geestelijke zinsverbanden van de tekst. Hij staat sympathiek tegenover het werk van rooms-katholieke geleerden als De Lubac en Daniélou, en het spreken over *sensus plenior* - hoewel zijn eigen standpuntbepaling hierin toch niet helemaal uit de verf komt. Graag zou ik ook, al was het maar in vogelvlucht, Childs' visie op het doorsnee Jesaja-onderzoek van de twintigste eeuw hebben vernomen. Maar de spits van zijn boek ligt ergens anders: in het debat met Walter Brueggemann en de hele denkrichting die deze grote antipode van Childs voorstaat,

die van het postmoderne bijbellezen. In de laatste twee hoofdstukken van het boek voelt de lezer dat ook snel aan. Childs besteedt onevenredig veel aandacht aan de visie van Brueggemann, en laat zich *en passant* zelfs verleiden tot een expliciete verdediging van zijn eigen positie (de zgn. canonical approach). Volgens Brueggemann is de taal van de Bijbel 'generatief', en bevat de tekst een enorm potentieel om via de creatieve imaginatie van de lezer in een eindeloze reeks interpretaties verstaan te worden. Er is niet één correcte uitleg van de bijbeltekst, bovendien moet het Oude Testament geheel los van het Nieuwe Testament geïnterpreteerd worden. Een term als heilsgeschiedenis moet geheel aan de kant, en kerkelijke tradities zijn op grote afstand van de exegeet te houden. Bij Brueggemann ontbreekt dan ook de 'struggle' om Jesaja als christelijk boek te lezen. Terecht stelt Childs dat deze aanpak een breuk met de gehele christelijke exegetische traditie betekent. Het postmoderne bijbellezen verliest met het grote accent op de interpreterende rol van de lezer het eeuwenoude besef, dat in de Bijbel een stem klinkt die ons aanspreekt, en is wezenlijk antropocentrisch.

Childs is verfrissend tegendraads door met overtuiging en invoelingsvermogen de lijn van de eeuwenoude christelijke exegeese aan te bevelen, zonder overigens ook maar iets af te doen van de noodzaak en het nut van het moderne bijbelonderzoek. Al met al een boeiend en belangrijk boek, ofschoon er allerlei vragen blijven en ook bij het lezen ópkomen. Dat is nu typisch een kenmerk van goede theologische literatuur. Kortom: dit boek is werkelijk méér dan de moeite waard.

dr. Eric Peels (hoogleraar oudtestamentische vakken aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn)

The Glory of the Atonement. Biblical, Historical and Practical Perspectives, Charles E. Hill and Frank A. James III (eds), *Intervarsity Press, Downers Grove, Ill. 2004,* 495 blz., £ 19.99

Dit boek wil drie vliegen in één klap vangen. Het is een feestbundel ter ere van Roger Nicole, jarenlang hoogleraar aan het Reformed Theological Seminary in Orlando en een van de stichters van de Evangelical Theological Society. Ten tweede wil het een tekstboek zijn waar een overzicht wordt geboden van de thematiek van de verzoening en tenslotte wil het de verzoening zelf thematisch weer voor het voetlicht brengen. Als eerbetoon aan Roger Nicole is het zeker geslaagd. Een keur aan auteurs heeft meegewerkt, die op de een of andere manier met Nicole verbonden zijn. Als discussie over de verzoening is het boek nogal mat te noemen. Er is niet een echte problematiek geboden die als insteek genomen wordt. Wat overblijft is de tweede functie, die van een tekstboek, waarin vanuit allerlei gezichtshoek de thematiek van de verzoening wordt aangesneden. De bijdragen zijn van zeer diverse kwaliteit. Ik beperk me tot enkele: Het overzicht van bijv. Charles Hill van de Oud- en Nieuwtestamentische gegevens is ronduit globaliserend en daarmee weinig zeggend. De bijdrage van Gruenler over verzoening in de evangeliën en in de Handelingen biedt m.i. geen enkele bijdrage tot de huidige discussie, die zich met de diversiteit binnen deze bijbelboeken zal moeten bezighouden. Aan een globaliserende eenheidslezing, waarbij de teksten geen kans krijgen hun eigen geluid te geven, hebben we heel weinig. Daarmee wordt evangelisch-orthodoxe theologie niet verder gebracht. Sommige literaire en systematisch-historische bijdragen zijn zonder meer goed. Ik noem de bijdrage van Alan Groves over verzoening in Jesaja 53, de historische bijdrage van Blacketer. Een heel goed inzicht in de dogmatische beslissingen van Chalcedon en in de theologie van Barth geeft Bruce L. McCormack. Hij laat zien hoe ver reikend de theologische doordenking van Barth is. De reformatorische theologie kan zich niet alleen op het werk van Christus concentreren zonder zich ook diepgaand met de persoon van de Verlosser en dus met vragen van ontologische aard bezig te houden. Zeer diverse bijdragen dus in dit

Amerikaanse boek en maar gedeeltelijk bruikbaar voor de discussie die op het Europese continent wordt uitgevochten.

prof. dr. C. van der Kooi (universitair hoofddocent dogmatiek en buitengewoon hoogleraar theologie van de charismatische vernieuwing aan de VU te Amsterdam)

The Word of His Grace. A guide to teaching and preaching from Acts. *Chris Green, IVP Leicester, 2005. 189 blz., £ 8,99*

Zoals de ondertitel zegt, is dit boekje bestemd voor mensen die met Handelingen aan het werk willen in prediking en onderwijs. Het is niet bedoeld als compleet commentaar op het langste boek van het Nieuwe Testament, maar als een soort opstapje naar de commentaren. Die zijn vaak erg dik en daardoor moeilijk te hanteren, vindt Green. Zijn boekje bevat weinig voetnoten en is eenvoudig te lezen. Doordat veel bijbelcitaten worden uitgeschreven, nemen zij veel plaats in. In het eerste deel behandelt de auteur acht principes die de lezer van Handelingen moeten leiden om onderscheid te maken tussen wat normatief is en wat 'alleen maar' verteld wordt. Het tweede en langste deel loopt per passage door Handelingen heen en vormt in feite een beknopt commentaar waarin de rode draad en de thema's van het boek worden besproken. Allerlei diagrammen maken verbanden zichtbaar. In het derde deel staan zes preken die bedoeld zijn als illustratie van 'hoe het zou kunnen'. Het vierde deel tenslotte bespreekt de manieren waarop Handelingen het leven van de christelijke gemeente van nu zou kunnen beïnvloeden. Het boekje wordt afgesloten met drie bladzijden bespreking en aanbeveling van verdere (Engelstalige en evangelische) literatuur over Handelingen. Green gaat er zonder meer vanuit dat Handelingen ons ware gebeurtenissen vertelt, en dat is voor de prediker wel zo gemakkelijk. Zijn inzichten zijn verhelderend. Aan de manier waarop hij schrijft over de komst van de Heilige Geest en over het gezag van de apostelen is te zien

dat hij goed gereformeerd is. (Hij doceert aan een behoudende Anglicaanse predikantenopleiding.)

Ik vind de eerste twee delen van het boek het best. Het beknopte commentaar in deel twee is inspirerend. Green laat onder andere goed zien hoe afhankelijk Handelingen is van het Oude Testament en welke rol elke toespraak heeft in het geheel van het boek. De preken van de auteur en de suggesties voor de toepassing daarentegen komen nogal leerstellig over en spreken me minder aan. Maar de doelgroep kan veel plezier hebben van dit boek.

dr. Pieter J. Lalleman (docent NT en academic dean aan het Spurgeon's College te Londen)

Hier beneden is het niet. Christelijke toekomstverwachting, *dr. A. van de Beek, Meinema Zoetermeer 2005, 126 blz., € 12.50*

In een zevental hoofdstukken beschrijft Van de Beek zijn eschatologie. Wie de eerdere publicaties van Van de Beek kent, herkent er veel in terug. Het gehele betoog wordt gedragen door een heftige cultuurkritiek en een godsleer waarin Gods relatie tot de wereld geheel bepaald is door het kruis. Hij keert zich tegen een theologie van de geborgenheid waar God de tanden uit de mond zijn getrokken. De auteur moet niets hebben van de secularisering die de eschatologie in de moderne tijd heeft ondergaan. In plaats van dat het in de eschatologie gaat over de laatste dingen, einde van de geschiedenis, de opstanding des vleses, dubbele uitgang in verwerping of zaligheid, is de eschatologie veranderd in een ideologie over de doeleinden van de geschiedenis. De interpretatie die Van de Beek geeft is echter allerminst een reprimatie van oude theologie. Daarvoor deelt hij veel te veel de wanhoop van de moderne mens die van Gods daden niets ziet. In dit opzicht lijkt het boek zichzelf tegen te spreken. Aan de ene kant kan Van de Beek zeggen dat God al is gekomen en Hij al gehandeld heeft (27). Daarvoor gebruikt hij de teksten die stellen dat God in het kruis over de

wereld heeft geoordeeld. Het oordeel over de wereld en haar loop, over de godsvervreemding van mensen heeft al plaatsgevonden. Daarmee is onze geschiedenis, dat is de geschiedenis zonder God, afgelopen. Geloof is dat we in het aangezicht van de gekruisigde zien en aanvaarden dat God in zijn liefde het oordeel over de wereld heeft voltrokken. In een later hoofdstuk identificeert hij zich evenwel met de moderne mens die niet in God gelooft omdat de categorie van Gods handelen voor hem onbegrijpelijk en onvatbaar is geworden. Waar is God? Waar blijft Gods gerechtigheid ten overstaan van alle onrecht? De vraag naar onrecht en lijden is overmachtig aanwezig in dit essay. Niet de mens, maar God is het probleem. Volgens Van de Beek is dat trouwens niet alleen de vraag van de moderne mens, maar is het een vraag die in alle eeuwen opkomt (107). Ik waag dat te betwijfelen. De vraag naar Gods handelen en ingrijpen heeft in onze tijd een andere context en daarmee een andere scherpte gekregen dan in vroeger eeuwen. Toen werd de categorie van Gods handelen mede plausibel gemaakt door de breed gedeelde overtuiging dat God als schepper de wereld droeg, en zich tot in het heden door wonderen en profetieën bekend maakte. In dit boek is de pneumatologie echter flagrant afwezig. Noties omtrent dat transformerende handelen door de Geest, die voor Paulus en in het boek Handelingen zo belangrijk zijn, treft men bij Van de Beek niet aan. Daarvoor staat hij zelf te diep in de vloed van de moderniteit.

Op nog andere manier blijkt dat deze interpretatie van de christelijke theologie bepaald geen repristinatie is. Van de Beek biedt geen gereedschap om theologisch licht te werpen op de voortgang van de geschiedenis. Geschiedenis en tijd zijn categorieën die in deze visie geen plaats hebben. Hij doet mij daarin herinneren aan de jonge Barth van de Tweede Römerbrief. Eschatologie is bij Van de Beek, net als bij Barth, beschrijving van een structuur, een oriëntatie, een oordeel. Dat heeft het grote voordeel dat korte metten gemaakt kan worden met alle

gezagigheid, alle halfheid, alle halfbakken pogingen om te doen alsof wij het koninkrijk van God kunnen bouwen. Dat koninkrijk is er al, in de gemeenschap met Christus. Maar het krijgt geen uitgebreidheid, het is een oriëntatie. Bij tekening van een structuur of oriëntatie wordt heel dit leven in één punt samengetrokken, namelijk God die in Christus zijn oordeel spreekt. Hel en hemel, vrijspraak en verdoemenis, komen uit dat oordeel voort.

De mens ontloopt de levende God niet. De vraag naar de zin van het gewone leven, een zin aan de voortgang (je leven vorm geven, een gezin stichten, de boel beredderen, de Heer loven op de fiets), komt in een dergelijke manier van vragen niet meer voor, ze kan er eigenlijk ook geen plek meer in hebben. De vragen van de humaniteit zijn nog slechts secundaire vragen, die de thematisering nauwelijks waard zijn. Kan je hiermee nog tieners de moed geven het leven in te gaan? Van de Beek neemt in dit alles radicaal afstand van Berkhof en hij neemt selectief enkele noties op van Paulus en het laatste bijbelboek. Het leven wordt onder dat aspect van Gods oordeel samengetrokken in een geometrisch punt, dat geen uitgebreidheid meer kent. De vraag naar uitgebreidheid wordt feitelijk geabstraheerd.

Allesbepalend in deze eschatologie is het kruis. De vraag van onze werkelijkheid is de vraag naar de gerechtigheid. En die vraag krijgt bij Van de Beek wel een heel kras antwoord. Letterlijk schrijft hij: 'De mensheid is veroordeeld, omdat de Schepper zelf ter dood gebracht wordt in zijn eigen oordeel over het zijne' (109). Als ik Van de Beek goed begrijp, stelt hij dat niet zozeer God de schuld van de mensen op zich neemt, maar dat God inderdaad schuldig is aan zijn 'irreparabel onrechtvaardige schepping' (109). Valt schepping inderdaad met zonde samen? De zonde gaat zo ver als de schepping, maar dat is wat anders dan restloze identiteit. Ik zie niet meer waar Van de Beek een onderscheid tussen beide maakt. Een paar regels verder lezen we dat het gevaarlijk is om nog iets van de schepping te handhaven. Het lijkt me dat Van de Beek hier een van de grondbeslissingen van de

christelijke grondovertuiging omtrent God verlaat: 'God is licht en in Hem is in het geheel geen duisternis' (1 Joh. 1:5). Het probleem van de eschatologie, de rechtvaardigheid van God, wordt in dit concept opgelost doordat God ten diepste de schuld voor de onverbeterlijke schepping op zich neemt. Is dit werkelijk de richting van denken en belijden die de Bijbel ons wijst? Wat opvalt is dat juist op deze bladzijden waar de godsleer in het geding komt in samenhang met het kruis alle trinitarische onderscheidingen verdwijnen. De schepper sterft volgens Van de Beek. Waar lees ik dat in de Bijbel? Niet in de teksten die van Paulus aangehaald worden. Dat is een bijbels-theologische tegenwerping. Een fundamentele bezwaar acht ik dat Van de Beek probeert in zijn eschatologie het probleem van de theodicee op te lossen door een vergaande speculatieve ingreep in de godsleer. Zouden we niet eerder halthouden?

prof. dr. C. van der Kooij

Postille 57, 2005-2006. A. Altena (e.v.a.), Boekencentrum Zoetermeer 2005, 285 blz., €23,00

Pasen. Feest van bevrijding. Ds. C. den Boer, Boekencentrum Zoetermeer 2005, 114 blz., €10,50

Jammer dat de *Postille* – ondanks de belofte in het voorwoord van vorig jaar om voortaan al in september te verschijnen – opnieuw pas in december de redactiebu-
relen bereikte. Misschien heeft het te maken met de wisseling van de wacht in tweeterlei opzicht: ds. A. van Harten-Tip nam na 20 jaar – waarvan de laatste 6 jaar als secretaris – afscheid van de werkgroep *Kerk en Prediking* en wordt opgevolgd door ds. M.A. de Hoog en dr. R. Bos draagt het stokje van de rubriek 'Literatuur bij de preekvoorbereiding' na 12 jaar over aan dr. F. Stark. Ook deze laatste keer bezorgt Bos ons een indrukwekkend overzicht van verschenen literatuur rond prediking en liturgie. Verrassend genoeg begint het dit keer met een uitvoerig bericht over hernieuwde belangstelling

voor Karl Barth en de prediking. Deze met afstand invloedrijkste theoloog van de 20^e eeuw heeft met zijn theologie – die is ontstaan uit 'de nood van de prediking'! – eerst en vooral de prediking willen dienen. Het centrum van het Barth-onderzoek schuift trouwens volgens Bos van Europa naar de VS (Princeton!). Ook wijdt Bos een boeiende paragraaf aan de prediking naar aanleiding van OT en NT, met veel aandacht voor Brueggemann. Ten slotte bespreekt hij het in 2005 verschenen proefschrift van zijn opvolgster in deze rubriek, Starks *Proeven van de preek. Een praktisch-theologisch onderzoek naar de preek als Woord van God*. Stark zelf schrijft daarna nog een korte paragraaf over Bos' *Wij hebben gehoord dat God met ons is. Preken vanuit het Oude Testament*, dat in 2004 verscheen.

De inleidende artikelen zijn dit jaar gewijd aan 'De heiden in de hoorder' waarin H. Vreekamp en G.C. den Hertog voortborduren op het werk van Miskotte en J.D.Th. Wassenaar schrijft over de vraag of preken in de streektaal de heiden aanspreekt.

De schetsen zijn dit jaar vooral gewijd aan het Matteüsevangelie, veel Psalmen en verder o.a. Exodus, Spreuken en Openbaring. Mooi zijn de vier schetsen van S. de Jong-Tennekes over Ps. 23 voor de dagen naar Pasen. Chr. de Bos-Wilkins waagt zich zelfs aan Ps. 88, als één van de vier die zij aandraagt voor de augustusmaand. Ze zegt er prachtige dingen over en laat in de preekschets helder zien dat de klacht ook tot het geloofsleven behoort, maar doet aan het slot toch weer geen recht aan de duisternis waarin de Psalm zelf eindigt.

Ik heb al eerder aangegeven dat ik me soms wat verbaas over het verschil in theologisch 'anliegen' tussen de auteurs van de *Postilles*. Een zekere bandbreedte is natuurlijk aan te bevelen, maar je komt wel in een héél andere wereld terecht als je na vier schetsen van dr. A. Noordegraaf (over Daniël) direct daar achteraan vier schetsen van dr. A.H. van den Heuvel aantreft. Nog meer verbaasd heb ik me om de schets van G.A. de Vries voor een 'Viering van liefde en trouw'. Dat heette

in eerdere uitgaven gewoon 'Huwelijksdienst'! Een nogal ingrijpende verandering dunkt me, want er worden nogal wat theologische slagen gemaakt als in één enkel zinnetje wordt opgemerkt dat deze schets gebruikt kan worden 'bij huwelijksdiensten en zegeningen van levensverbintenissen'. De kerk heeft goede papieren om tot nog toe alleen het huwelijk tussen man en vrouw kerkelijk te bevestigen. Als je die papieren wilt herschrijven moet je dat m.i. goed verantwoord en niet ongemerkt een *Postille* binnen laten sluipen.

Het boekje van ds. den Boer is een uitgave van het Centrum voor Israëlstudies en is vooral een historische studie naar het uittengroeien van Pesach en Pasen en in het verlengde daarvan een pleidooi om die twee weer dichterbij elkaar te brengen. Het is een boeiend en goed te volgen betoog, voorzien van een uitgebreid notenapparaat en een idem literatuur- én internetopgave!

Teun van der Leer

Op weg naar Pasen. Jezus ontdekken in de 40dagentijd. *Jos Douma, Kok Kampen 2005, 70 blz., € 9,90*

Mooi op tijd om het boek nog te recenseren, verscheen net voor Kerst dit boekje met meditaties voor de veertigdagentijd. In de lijn van zijn andere boeken die de afgelopen jaren bij Kok zijn verschenen (o.a. *In het spoor van meditatie; Jezus ontdekken; Jezus uitstralen*) deze keer een dagboekje voor de veertigdagentijd.

Elk van de zes weken van de lijdensstijd heeft een eigen thema meegekregen: de liefde en genade van God, ons getoond in Christus; waarom Jezus moest sterven; Gods Zoon in het Oude Testament; de Psalmen; de navolging van Christus; gebeurtenissen op weg naar het kruis (uit het evangelie naar Johannes); om tenslotte als 'climax' in de Stille Week Jezus' weg naar Golgotha uit het evangelie naar Matteüs te lezen.

Het valt in Douma te prijzen dat hij vooral de Bijbel laat spreken – de overdenkingen

zijn (erg) kort, de dagelijks te lezen Schriftgedeelten behoorlijk lang. Dit boek lijkt ons daarom vooral geschikt om te gebruiken in de persoonlijke meditatie. Na het hardop voorlezen van zo'n lang bijbelgedeelte komt de korte overdenking bijna als een anticlimax, zoals wij ervoeren toen we het aanvankelijk gebruikten bij het bijbellezen na de maaltijd. Bij rustige overweging van de woorden geldt dat bezwaar veel minder. In zijn inleiding geeft Douma dan ook aanwijzingen hoe het boekje in de dagelijkse stille tijd te gebruiken, aan het slot nog een opzet voor gebruik in een gemeenteproject voor de veertigdagentijd. Hoewel ook daarin de kern wordt gevormd door de persoonlijke meditatie. Handig is een tabel met de data van de veertigdagentijd en de paasdatum tot 2020. We kunnen dus nog even vooruit met dit boek!

Douwe en Tineke Visser (redactiesecretarissen van resp. het Bulletin voor Charismatische Theologie en Soteria)

Laat Hem geen rust. Het geheim en de kracht van het gebed. *Adri Bloemendal, Kok Kampen 2005, 237 blz., € 15,50*

Wat haalt bidden uit? Hoe is het mogelijk dat wij bidden? Wat doe je nu precies als je bidt voor een ander? Met welke grenzen heb je daarbij te maken? De meeste boeken over gebed slaan dergelijke voorvragen over. Maar in dit boek vind je deze en andere diepgaande vragen op een eenvoudige wijze, toegankelijk voor 'gewone' gemeenteleden, en in een persoonlijke stijl behandeld.

Deel 1 gaat over 'Bidden, hoe is het mogelijk?' Waarom zouden we tot God bidden als Hij alles al weet en zijn plannen toch al vaststaan? Is God flexibel in zijn plannen? Hoe verhouden zich Gods plannen met onze keuzevrijheid? En waarom hebben wij eigenlijk keuzevrijheid? Antwoord: om God onze Schepper in vrijheid liefde te kunnen geven, terug te kunnen geven; en liefde kun je niet dwingen. Bidden is deze context 'het bevestigen van de relatie die God met ons is aangegaan; het is

erkennen dat Hij degene is die ons het leven heeft gegeven.' (33) en medewerker Gods zijn in het volvoeren van zijn plannen (41). Over het bidden van Jezus: waarom bidt Hij tot de Vader als Hij zelf de Zoon van God is? En hoe zit dat met de belofte van gebedsverhoring, zoals bijv. in Joh. 14:13-14? Adri Bloemendal wijst op de bredere context van Joh. 13-17 en in het bijzonder op 14:12: God kan onze gebeden verhoren als wij al biddende en werkende 'de werken van Jezus willen doen'. Wat betekent het dat de verhoogde Jezus nog steeds voor ons pleit? Want in Joh. 16:26-27 zegt Jezus dat Hij op een gegeven moment niet meer voor de zijnen zal vragen, 'want de Vader zelf heeft u lief'. Prachtig schrijft hij over de Geest die *voor* ons pleit (dat heeft iets plaatsvervangends) en *in* ons bidt (Rom. 8:25-27). Want uit onszelf kunnen we niet eens bidden. Gij zijt toch zelf de ziel van mijn gebeden! Jammer dat de auteur in dit verband niets zegt over het bidden in tongen, waar Paulus m.i. mede op doelt in 8:26. Deel 2 gaat over de voorbede: het verschil tussen OT (alleen door voortrekkers, profeten) en NT (allen zijn geroepen tot voorbede, tot zorg voor elkaar, ook al zijn er mensen met een speciale 'gave van gebed'). Verrassend is de opmerking dat je met voorbede jezelf mengt in de zaak tussen God en de ander, je treedt de relatie van God met die ander binnen. Platgezegd: je bemoeit je met andermans zaken (overigens mag dat ook in de hulpverlening weer: 'bemoeizorg' jm). Ook verrassend is het groot aantal woorden dat het Grieks en meer nog het Hebreeuws gebruiken om over bidden te spreken, maar dat er niet één specifiek woord voor voorbede tussen zit. Deel 3 gaat over bidden voor anderen: wat werkt dat concreet uit? In het bidden om genezing laat de auteur terecht de spanning staan tussen het reeds (God verhoort, doet wonderen) en het 'nog niet' (we leven nog niet in het volle Koninkrijk; alles is ten dele, ook ons bidden; lang niet iedereen geneest). Of het bidden voor je kinderen bij wie de band met God, kerk en geloof soms wel erg dun is: wat vraagt dat van jezelf als bidder? Een en ander

wordt prachtig uitgewerkt a.d.h.v.

Habakuk die wellicht meer bidder dan profeet was, en rust vindt in vertrouwen op God 'zelfs al zal de vijgeboom niet bloeien.' (Hab. 3)

Deel 4 gaat over het bidden voor anderen: hoe ver ga je? Wat kun je wel en niet vragen? Wat zijn de grenzen van de verhoring? Ook de Bijbel kent onverhoorde gebeden: Mozes die het beloofde land niet binnen mag, Paulus met zijn doorn in zijn vlees, de psalmisten en Habakuks noodkreet 'Hoe lang nog?'. De grenzen zijn: onzuivere motieven (Jak.4:2-3), Gods plan is anders (2 Kor. 12:7-9a) of de ander voor wie je bidt weigert zich te bekeren. Ook onbeleden zonde of de zonden van het volk als geheel brengen ons bij de grenzen van het gebed. Ook is er de macht van de boze, het demonenrijk in de onzichtbare wereld, als een macht die Gods werk vooralsnog tegenhoudt. Kun je alles bidden, bijv. een wraakgebed zoals Jeremia in 18:19-21 of Psalm 79, 109, 137? Op evenwichtige wijze behandelt de Adri Bloemendal deze moeilijke vraag, zonder de toevlucht te nemen tot de valse tegenstelling tussen de God van het OT als een God van wraak en die van het NT als een God van liefde. Tenslotte kent ook het NT zijn roep om wraak (Openb. 6:9-10). Zijn conclusie: 'Het *zuivere* wraakgebed staat in dienst van het recht van God en werkt mee aan de komst van zijn Koninkrijk.' In het slothoofdstuk komen alle lijnen van het boek bij elkaar en klinkt vanuit Jes. 62 de oproep: 'Gun je geen rust, leg je niet neer bij de situatie van Nederland waarin ontkerkelijking en Godloosheid zoveel terrein gewonnen heeft'.

Het boek gaat dus vooral over het bidden voor andere mensen. Dat is breed uitgewerkt, maar toch zou er nog wel meer te zeggen zijn over bidden voor een wereld in nood, bij natuurrampen, terreuraanslagen, gebed voor Israël, of gebed i.v.m. de grote systemen van het kwaad (de Mammon, materialisme, dominante invloed van economie, of occultisme/new age). Ook zegt de auteur weinig tot niets over het concrete 'de Bijbel uitbidden', de beloftes van God uitbidden over mensen of situaties, over lofprijzing als vorm van

geestelijke strijd (en dus een variant op voorbede, 2 Kron. 20), en ook relatief weinig over plaatsvervangend collectief schuldbelijden (als een soort voorfase van voorbede). Het boek gaat vooral over de achterliggende vragen bij het bidden, minder over de concrete praktijk. Soms is de auteur uitgebreider dan noodzakelijk, o.a. door vaak te verwijzen naar wat nog komt

in het vervolg of naar wat al aan de orde was. Niet onbelangrijk: door de vragen aan het eind van elk hoofdstuk is het boek goed te gebruiken door gespreks- en gebedskringen. Aanbevolen dus.

drs. Jan Minderhoud (theoloog, supervisor i.o. en betrokken bij het gebedswerk van het Evangelisch Werkverband)

Wij ontvingen en komen mogelijk terug op

The Church and the churches, Karl Barth, *Eerdmans Grand Rapids*, 2005, 71 blz., \$ 12,00
God's new community. New Testament patterns for today's church, Graham Beynon, *IVP Leicester*, 2005, 137 blz., £ 6,99
Christelijke symbolen van A tot Z, Alfred C. Bronswijk, *Boekencentrum Zoetermeer*, 2006, 240 blz., € 19,50
Romeinen. Christenen tussen stad en synagoge. Serie CNT, dr. Jacob van Bruggen, *Kok Kampen*, 2006, 286 blz., € 29,90
Homo Respondes. Verkenningen rond het mens-zijn, Govert Buijs e.a. (red.), *Buijten & Schipperheijn Amsterdam*, 2005, 256 blz., € 23,50
En plein publique. De samenleving van morgen en de kerk van nu, Govert Buijs en Tymen v.d. Ploeg (red.), *Boekencentrum i.s.m. ICS Zoetermeer*, 2005, 166 blz., € 11,90
Islam ontsluiert. Twee insiders over de leef- en gedachtenwereld van moslims, Ergun Mehmet Caner en Emir Fethi Caner, *Gideon Hoornaar*, 2005, 304 blz., € 17,50
An introduction to the New Testament. Second edition, D.A. Carson & Douglas J. Moo, *Apollos Leicester*, 2005, 781 blz., £ 24,99
Het tegoe van Miskotte. De actuele betekenis van zijn denken voor de gereformeerde theologie, W. Dekker, G.C. den Hertog en Tjerk de Reus (red.), *Boekencentrum Zoetermeer*, 2006, 270 blz., € 19,90
En God beschikte een worm. Over schepping en evolutie, Cees Dekker, Ronald Meester en René van Woudenberg (red.), *Ten Have Kampen* 2006, 405 blz., € 24,90
Leadership next. Changing leaders in a changing culture, Eddie Gibbs, *IVP Leicester*, 2005, 218 blz., £ 8,99
Church Next. Quantum changes in christian ministry, Eddie Gibbs & Ian Coffey, *IVP Leicester*, 2005, 254 blz., £ 9,99
Gereformeerde missiologie & oecumenica, C.J. Haak, *De Verre Naasten Zwolle*, 2005, 160 blz., € 14,75
Van jodenhaat naar zelfmoordterrorisme dr. Hans Jansen, *Groen Heerenveen*, 2006, 1047 blz., € 29,95

Een vakkracht in het Koninkrijk. Kerk- en zendingshistorische opstellen, dr. Chr.G.F. de Jong (red.), *Groen Heerenveen*, 2005, 368 blz., € 29,50
Breng orde in je [innerlijk] leven. Gordon MacDonald, *Gideon Hoornaar* 2006, 287 blz., € 18,00
Wie is Hij toch? Over de Persoon en het werk van Jezus, dr. A. Noordegraaf, *IZB Amersfoort*, 2005, 65 blz., € 3,75
Groeien bij de Bron. Kansen voor het christelijk en kerkelijk leven, ds. Marius Noorloos, *Kok Kampen*, 2005, 239 blz., € 15,50
Studiebijbel Oude Testament, bijbelcommentaar. Leviticus, Numeri, Deuteronomium, M.J. Paul, G. van den Brink en J.C. Bette, *Centrum voor Bijbelonderzoek Veenendaal* 2005, 1264 blz., € 72,00 (€ 60,00 bij voorintekening)
Laat ik toch maar knielen. Spirituele teksten uit de Nederlandse doopsgezinde traditie, Pieter Post (eindred.), *Narratio Gorinchem*, 2005, 103 blz., € 7,90
En de wind steekt op! Kleine ecclesiologie van de hoop, Henk de Roest, *Meinema Zoetermeer*, 2005, 248 blz., € 16,50
Leven met verschil. Menswaardige verscheidenheid in een tijd van botsende culturen, Jonathan Sacks, *Meinema Zoetermeer*, 2005, 280 blz., € 19,50
Tussen vlucht en verlangen. Over eenzaamheid, bindingsangst en de kracht van gezonde relaties, dr. John Townsend, *Coconut Almere*, 2005, 265 blz., € 18,90
Het Woord in ons midden. Handreiking voor het luisterende leven, Niek Tramper, *Boekencentrum Zoetermeer*, 2005, 197 blz., € 14,90
Ontredder. Het proces in de kerkenraad als de predikant seksueel misbruik heeft gepleegd, Alexander L. Veerman, *Boekencentrum Zoetermeer*, 2005, 380 blz., € 27,50
De belijdenis van een gebroken kerk. De Dordtse Leerregels - voorgeschiedenis en theologie, dr. W. Verboom, *Boekencentrum Zoetermeer*, 2005, 320 blz., € 22,50
Bij gelegenheid (II). Woorden voor gedenkwaardige dagen, Sytze de Vries, *Meinema Zoetermeer*, 2005, 392 blz., € 25,00